

MARJANA HARCET¹

Viri patriarhalnosti v krščanstvu in islamu

Izvleček: V članku so predstavljeni nekateri svetopisemski in koranski odlomki, ki so vplivali na položaj žensk v krščanstvu in islamu. Namen te predstavitve je preveriti tezo, ki pravi, da sta omenjeni verstvi pomenili napredek in izboljšanje, kar zadeva pravice žensk v primerjavi s predkrščanskimi in predislamskimi časi. Kljub delni upravičenosti te teze lahko zaključimo, da je treba nanjo gledati z zadržkom, saj so se kljub egalitarnim nastavkom, lastnim tako krščanstvu kot islamu, v obeh verstvih uveljavile številne ženskam nenaklonjene interpretacije svetih tekstov.

Ključne besede: krščanstvo, islam, ženske, interpretacija, idžtihad

UDK 396:297

The Sources of Patriarchy in Christianity and Islam

Abstract: The paper surveys some Biblical and Koranic passages which influenced the situation of women in Christianity and Islam. Its purpose is to examine the thesis that the two religions advanced and improved the status of women as compared to pre-Christian and pre-Islamic times and practices. The conclusion is that the thesis, although partly justified, needs to be approached with caution, since an egalitarian basis did not deter either religion from imposing misogynist interpretations on the sacred texts.

Key words: Christianity, Islam, women, interpretation, ijthihad

¹Mag. Marjana Harcet je doktorandka na Teološki fakulteti v Ljubljani in mlada raziskovalka. E-naslov: marjana.haracet@gmail.com.

Vprašanje razumevanja odnosa verstev in žensk je pogosto odvisno od verske pripadnosti in spolne zaznamovanosti tistega, ki ta odnos analizira. Medtem ko moški pogosto menijo, da so ženske enakopravne moškim in da so feministični pozivi k reinterpretaciji in k morebitni akciji zgolj podpihovanje antagonizmov med spoloma, se ženske neredko zavedajo kršitev svojih pravic ne glede na to, ali jih poskušajo odpraviti ali pa se obstoječi družbeni ureditvi bolj ali manj molče pokoravajo. Ženske namreč pogosto niso naklonjene rušenju klasičnega patriarhalnega reda, ker to pomeni negotovost in ker ne vedo, kaj jih čaka, pravi Deniz Kandiyoti. Pogosto je boljša kakršnakoli varnost kot pa nêvarnost. Zato tudi tedaj, ko klasični patriarhalni model družbene ureditve zapade v krizo, mnoge ženske spodbujajo moške, da še naprej živijo enako kot dotlej in niti ne podvomijo o obstoječih strukturah, razen v izjemnih okoliščinah. Raje so zaščitene, pa čeprav za ceno podrejenosti.² In čeprav moški redko priznavajo, da so strukture, v katere so tudi sami vpeti, krivične do žensk, pogosto opozarjajo na prakse drugih kulturno-verskih sistemov, ki naj bi bili krivičn(ejš)i do žensk. Tako je npr. na zahodu splošno razširjeno prepričanje, da je krščanstvo ženskam bolj naklonjena vera od islama. Kljub temu da so se v zgodovini tudi v imenu krščanstva ženskam godile krivice,³ kristjani večinoma menijo, da krščanstvo nosi v sebi nastavke za dosledno uveljavljanje in spoštovanje človekovih pravic žensk in njihovega dostojanstva. Toda tudi večina muslimanov verjame, da je islam privzdignil žensko, da ji je dal dostojanstvo, ki ji gre kot človeški osebi, in vzpostavil pravičnejši sistem, od tistega, ki je obstajal v času nastanka islama. Še več, muslimani pogosto menijo, da so muslimanke v bistveno boljšem položaju od "zahodnjakinj", ker niso (nujno) razpete med domom in službo, ker ne morajo s svojo zunanostjo skrbeti, da bi pridobile naklonjenost moških, ker so moški dolžni skrbeti zanje itn.

Ti apologeti pogosto poudarjajo, da je odločilen ideal, h kateremu je vera usmerjena, in da odstopanja, ki niso v skladu s tem idealom, "niso tisto, kar vera v resnici je". Čeprav je ta teza na splošno sporna (ker kaj je vera, če ne tisto, kar verniki verjamejo, da je?), lahko iz nje razberemo tudi zavest o tem, da obstaja

² Kandiyoti, 1991, 36.

³ Janez Pavel II. je v *Pismu ženskam* (1996) ugotavljal, da je v zgodovini dostojanstvo ženske bilo pogosto nepriznано, prednosti popačene, ženska izrinjena na rob življenja in celo ponižana v deklo (*Pismo ženskam* §3). To se je dogajalo kljub temu, da je tradicionalni in stalni nauk katoliške cerkve vedno potrjeval enako dostojanstvo ženske in moškega (*Poročilo Svetega sedeža za IV. konferenco o ženskah* §10).

razhajanje med ideali in prakso. Čeprav obe veri načeloma zagovarjata ontološko enakost spolov, je doživljanje krivic v imenu religije ali pa pod vplivom vere za ženske bila in v nekaterih pogledih ostala stvarnost vse do danes.

V pripovedih o stvarjenju v Svetem pismu in v Koranu lahko beremo, da sta ženska in moški ustvarjena iz "enake snovi". Čeprav so nekateri razlagalci Svetega pisma odlomek 1 Mz 2,22 tolmačili v škodo žensk, ker naj bi ustvarjenost ženske iz rebra moškega pomenila njeno podrejenost, lahko to pripoved o stvarjenju razumemo (tudi) kot utemeljevanje enakopravnosti med žensko in moškim, na enak izvor in njuno bogopodobnost.⁴ Če je Adam, moški, ustvarjen iz prsti (zemeljskega prahu), to še ne pomeni, da je vreden manj od živali (kot živih bitij). Prav tako ne pomeni, da je Eva, ženska, zato ker je (simbolično ravno tako kot Adam) ustvarjena iz Adamovega rebra, vredna manj od Adama. Bog je žensko ustvaril iz iste snovi kot moškega, kar pomeni bistveno enakost. Ali kot beremo v opombi k 1 Mz 2,23: Glede na to, da so v usta prvega človeka položene besede: to je kost iz mojih kosti in meso iz mojega mesa (prim. 1 Mz 2,23), je razvidno, da se moški veseli ženske in da ji priznava enakost. O njuni bistveni enakosti pa priča tudi dejstvo, da bosta žena in mož postala eno meso (prim. 1 Mz 2,24) in ne dve ločeni, druga drugi nepomembni stvarnosti. Med drugim kaže na to tudi samo ime "možinja".

Pa vendar se je samo stvarjenje človeka (ženske in moškega) neredko tolmačilo v škodo žensk, ker je namesto pripovedi, kjer je bistveno poudarjena enakost,⁵ pogled na žensko v zgodovini pogosteje krojila zgodba o Evini ustvarjenosti iz Adamovega rebra.⁶ To je pripomoglo k temu, da se je ženska prikazovala kot pogojeno, odvisno in moškemu podrejeno bitje. Ta odlomek, ki v predkrščanski družbi ni imel večjega pomena, je v krščanski odrešenjski teologiji dobil pomembno mesto, ker so kristjani v učlovečenju videli novo stvarjenje, v Kristusu novega Adama, v Mariji pa novo Evo. Toda kmalu je prevladal strog dualizem, kot ugotavlja Tina Beattie v delu *Woman*.⁷ Eva je začela predstavljati resnično žensko, ki uteleša nevarnost "padca", medtem ko je Marija postajala podoba presežnega ideala ženske, ki uteleša čisto in odrešeno žensko telo. Takšnemu tolma-

⁴Jogan, 1986, 19.

⁵"Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po Božji podobi ga je ustvaril, moškega in žensko je ustvaril" (1 Mz 1,27).

⁶1 Mz 2,22.

⁷Beattie, 2003.

čenju so podlegli tako apostol Pavel kot kasneje cerkveni očetje, med njimi tudi eminentna teologa Avguština in Tomaž Akvinski.

Če primerjamo Sveto pismo s Koranom, je zanimivo, da v Koranu ni zgodbe o stvarjenju ženske iz rebra. Piše pa: "O, ljudje! Bojte se svojega Gospodarja, ki vas je ustvaril iz enega človeka. Iz njega je ustvaril tudi ženo njegovo, iz tega para pa je razsejal mnoge moške in ženske. In bojte se Boga, v čigar imenu drug drugemu izražate prošnje – in ohranjajte rodbinske vezi, zakaj Bog resnično stalno bdi nad vami" (Koran 4:1). Analize tega odlomka se je lotila Amina Wadud v delu *Qur'an and Woman, Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*, kjer piše o ženskah v Koranu.⁸ A. Wadud torej razlaga, da lahko besedica *min*, ki jo prevajamo kot "iz", nakazuje ekstrakcijo česa iz česa drugega, uporabljati pa jo je mogoče tudi tako, da pomeni "iste narave kot". Beseda, ki jo prevajamo kot "človek", v izvorniku, kjer se uporablja pojem *nasf*, ni spolno zaznamovana. Termin *zawj*, ki ga prevajamo kot "žena", pomeni družabnika, soproga ali skupino, v množinski obliki (*azwaj*) pa zakonca.⁹ Iz takšne razlage besedila je mogoče sklepati, da namen koranskega besedila ni pokazati na podrejenost ženske in njeno ustvarjenost iz moškega, ki bi pomenila manjvrednost. Po A. Wadud ni odločilen spol, marveč vera. To stališče je tudi v skladu s koranskim citatom: "O, ljudje! Ustvarimo vas iz enega moža in ene žene. Delimo vas na ljudstva in plemena, da bi se spoznali. Pri Gospodu je najvišji tisti, ki se ga najbolj boji. Gospod resnično vse ve in nič mu ni skrito!" (Koran 49:13.) Pred bogom je torej najvišji najbolj bogaboječni¹⁰ ne glede na ljudstvo, pleme, spol in druge razlike, s katerimi smo zaznamovani ljudje.

Poleg tega poročila o stvarjenju najdemo v Koranu še eno, ki pravi, da je bog ustvaril človeštvo iz enega človeka. Iz njega mu je ustvaril tudi družico, da bi se ob njej pomiril (prim. Koran 7:189). Ta verz in skopost koranskih poročil o stvar-

⁸ Njihovo vlogo razčlenjuje glede na sobesedilo in posameznih *ajetov* v nasprotju z nekaterimi drugimi eksegeti ne razlaga posamično in izolirano. Na Koran gleda kot na celoto in v tem okviru preučuje vlogo žensk v njem. S takšnim pristopom ugotavlja, koliko se interpretacije Korana ujemajo z njegovim splošnim (etičnim) duhom in koliko so posamezni izreki dejansko v skladu s koranskim pogledom na svet (Wadud, 1999, IX–XIX).

⁹ Wadud, 1999, 17–20.

¹⁰ "Verniki in vernice pa so med seboj prijatelji. Zahtevajo opravljanje dobrih del, odvrčajo od zlih, molijo in delijo miloščino ter se pokoravajo Gospodu in njegovemu poslanču. Takšnih se bo On zagotovo usmilil, zakaj mogočen je in moder" (Koran 9:71–72).

jenju sta najbrž razlog, da so islamski eksegeti iz Svetega pisma prevzeli pripoved o stvarjenju Eve iz Adamovega rebra,¹¹ čeprav Koran v svojem opisu stvarjenja človeštva ne razlaga, kako je bil ustvarjen prvi par, in ne omenja, da bi bila Eva ustvarjena iz Adamovega rebra.¹² Toda v enem od Buharijevih hadisov¹³ je zapisano, da je Abu Huraira posredoval tole navodilo preroka Mohameda: “Sporočam vam, da bodite do žensk pozorni, glede na to, da je ženska ustvarjena iz krivega rebra [...]. Če bi ga poskušal poravnati, ga boš zlomil, če pa ga ne boš ravnal, bo ostalo ukrivljeno. Zatorej, bodite pazljivi z ženami!”¹⁴

In če vemo, da so hadisi eden od temeljnih virov islama in da veljajo za resnične samo, če so v skladu s Koranom ali mu vsaj ne nasprotujejo, lahko sklepamo, da so islamski učenjaki, ki so Buharijeve hadise označili kot pristne (*sahih*), menili, da je to poročilo v skladu s Koranom. A dejstvo, da sveti spisi omenjajo ustvarjenost ženske iz rebra moškega, samo po sebi ne bi bilo sporno, če bi se upoštevalo, da je to zgolj prisposoda za enakost ženske in moškega. Težava se pojavi, ko se ta simbolika sprevrže v dokazovanje ženske manjvrednosti in njene podrejenosti moškemu. Temu pa so podlegli krščanski in muslimanski misleci¹⁵ in tako postavili temelje za mizoginijo, ki je dolga stoletja krojila pogled na ženski spol.

Koran kakor vsako besedilo govori tudi po bralcu, poudarja Khaled Abou El Fadl. Vsi sveti spisi se interpretirajo in navadno je tolmačenje določeno z bralčevim pogledom. Tako je pomen besedila pogosto moralen prav toliko, kolikor je moralen bralec. Če je bralec nestrpen, sovražen, zatiralski, bo takšno tudi njegovo tolmačenje besedila.¹⁶ Tolmačenja brez upoštevanja “etičnega duha” krščanstva in islama, ki v načelu zagovarjata bistveno enakost ženske in moškega, so

¹¹ Navaja Wadud, 1999, 20.

¹² Ahmed, 1992, 4.

¹³ Tri najbolj znane zbirke hadisov so Buharijeva, Muslimova in Malikova. Vse tri zbirke veljajo za pristne (*sahih*), kar pomeni da so se ti zbiratelji držali načela neprekinjene verige in da je torej bila za nazaj preverjena verodostojnost tistega, ki je posredoval kakšen izrek ali pripoved. Ker so hadisi poročila o Mohamedovem življenju, delovanju in njegovih izrekih, je veljalo, da je ta oseba morala biti v neposrednem stiku z Mohamedom.

¹⁴ Memić, 1984, 87–88.

¹⁵ “Ukrivljeno rebro” po mnenju islamskih strokovnjakov iz Savdske Arabije pomeni, da ženska v svojem moralnem značaju ne bo nikoli povsem osvobodjena sprijenosti, enako kot ukrivljeno rebro ne bo nikoli ravno (El Fadl, 2003, 276).

¹⁶ El Fadl, 2002, 22–23.

postavila temelje za mizoginijo, ki je dolga stoletja krojila pogled na ženski spol. K temu je močno pripomoglo tudi razumevanje izvirnega greha. Kljub temu da Sveto pismo in Koran pripisujeta Evi in Adamu enako odgovornost pri prestopanju meja, ki jih je določil bog, je bila Evi dodeljena vloga zapeljivke, ki je Adama speljala na stranpot. Čeprav ni v Koranu nikjer niti z besedico omenjeno, da naj bi Eva nosila večjo odgovornost za dejanje, se že omenjena zgodba s hadisi ponovi: Sahih Muslim opozarja, da je za zlo na svetu kriva Eva. Do podobnega paradoksa pride tudi v krščanstvu: medtem ko je devica Marija v Novi zavezi nekakšen antipod starozaveznemu liku Eve, je namesto odrešenjskega vidika prevladal vidik greha in ženska je v učenju cerkve dolgo poosebljala Evo grešnico, teorija o manjvrednosti žensk pa je bila zasnovana na aristotelskem pojmovanju človeka in spolnosti. Tako so postale ženske podtalna grožnja moškim, katere skušajo in jih zapeljujejo h grehu.

Za nameček se na izvirni greh pogosto gleda kot na "spolni prestopok". Mišljenje, ki je v ljudskem verovanju še danes v veljavi, je pripeljalo do razumevanja Eve kot skušnjavke, ki je zapeljala Adama. Ker je bil greh izenačen s spolnostjo,¹⁷ je bilo treba vpeljati tudi omejitve v spolnem vedenju. Čeprav tako Sveto pismo kakor Koran poudarjata spolnost kot človeku lasten božji dar, oba vpeljujeta tudi določene omejitve spolnega vedenja.

¹⁷ Avguštin je izvirni greh seksualiziral: izvirni greh je povezal s spolnim aktom in zagovarjal mišljenje, da se izvirni greh (s samim spočetjem) prenaša na vsakega človeka, ker je vsak človek spočet s spolnim dejanjem (Küng, 2004, 55).

¹⁸ Seveda ne smemo pozabiti, da med kristjani obstaja več smeri. Po velikem razkolu med vzhodom in zahodom leta 1054 se je cerkev razdelila na dve glavni struji – na eni strani imamo pravoslavno cerkev, na drugi pa rimskokatoliško cerkev. V 15. stoletju je nemški reformator Martin Luther s svojimi kritikami tedanjih praks rimskokatoliške cerkve vzpostavil okvire teološke misli protestantske cerkve, ki se od rimskokatoliške loči tudi po tem, da protestantski pastori smejo biti poročeni in da je celibat izbiran in ne obvezen. Podobno velja v pravoslavni cerkvi, kjer se duhovniki (razen škofov) lahko poročijo. Po mnenju H. Künga odsotnost celibata pravoslavne in protestantske duhovnike bolj približa ljudem, po drugi strani pa je ta novost prispevala tudi k temu, da se je vloga žensk v družbi nekoliko izboljšala (Küng, 2001, 37).

¹⁹ Omenja se, da segajo nastavki za celibat že v čas koncila v Elviri, ko je bila zapovedana vzdržnost božjih služabnikov, tudi če so živeli zakonsko življenje. Prvi lateranski koncil (1123) je prepovedal sobivanje z ženskami, drugi lateranski koncil (1139) pa je, sklicujoč se na koncil v Pisi (1135), določil, da zakonska zveza, sklenjena po posvečenju, ni le prepovedana, ampak nemogoča in kot takšna neobstoječa (*matrimonium non esse censemus*).

V nasprotju z judovstvom in islamom se je v katoliškem krščanstvu¹⁸ vzpostavila institucija celibata,¹⁹ ki je pripomogla k negativnemu vrednotenju spolnosti.²⁰ Tako je spolna vzdržnost postala vse bolj cenjena, spolnost pa omejena na zakonsko zvezo. Dolga stoletja je celo veljalo, da je spolnost dovoljena le za zaploditev otrok. Kakršna koli naslada je bila prepovedana, saj naj bi ljudi odvrčala od duhovnega in povečevala telesno slo. To je pripeljalo tudi do vse ostrejšega razlikovanja med kleriki in laiki in vzpostavilo se je pojmovanje, da je celibat moralno popolnejši od zakonske zveze, poudarja H. Küng.²¹ Druga plat te medalje pa je, da so ženske dobile možnost vstopiti v samostan. S tem so izstopile iz spolnega sistema, v katerem so se od njih pričakovali vstop v zakonski stan, materinstvo in vzgoja otrok. Poleg tega ne gre zanemariti dejstva, da so nekatere redovnice bile tako izobražene, da so po svoji izobrazbi lahko tekmovalle celo z najbolj izobraženimi menihi svojega časa, ugotavlja R. Pernoud.²²

Muslimani pa radi poudarjajo, da arabsko-islamska kultura na spolnost gleda permisivno in celo spodbudno.²³ Spolni užitek je zaželen in legitimen. Pravijo, da ima poleg prokreativne funkcije spolnost tudi duhovno in družbeno pozitivno funkcijo, saj pomaga osvoboditi napetost, ki bi onemogočala duhovno in intelektualno rast.²⁴ Seveda pa je čutna naslada dopuščena le v okviru "legitimnih" odnosov med spoloma. In tu se pojavi problem. Medtem ko je moškim

Toda kljub splošnemu (zmotnemu) prepričanju to še ni pomenilo uvedbe obveznega celibata za posvečene, saj s tem še ni bilo določeno, da lahko samo neporočeni moški prejmejo posvečenje. Do take odločbe je prišlo šele v zadnji etapi tridentinskega koncila (1562–1563). Papež Benedikt XV. je leta 1920 objavil, da je celibat za cerkev tako pomemben, da ga cerkev ne sme nikoli opustiti (Cholij, *Priestly celibacy in patristics and in the history of the Church*, URL = "http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cclergy/documents/rc_con_cclergy_doc_01011993_chisto_en.html", 19. 12. 2005).

²⁰ Küng, 2001, 34.

²¹ Küng, 2001, 36.

²² Pernoud, 2003, 110. Nekatere ženske so v cerkvi srednjega veka imele nenavadno moč. Poleg tega so nekatere opatinje bile fevdni gospodje in njihova moč je bila enako spoštovana kakor moč drugih gospodov: nekatere so nosile križ kakor škof, pogosto so upravljale velika ozemlja z vasmi, župnijami itn. (Pernoud, 2003, 110–111.) "To pomeni, da so nekatere ženske zaradi svojih redovnih funkcij celo v laiškem življenju imele moč, ki bi jim jo danes moglo zavidati mnogo moških" (R. Pernoud, 2003, 110).

²³ Nazih Ayubi pravi, da v islamu ne poznajo občutka sramu, vezanega na spolnost, odsotna sta tudi občutek greha in odrekanje spolnosti zaradi zatiranja želje (Ayubi, 1994, 36).

²⁴ Al-Haqq Kugle, 2003, 191.

dovoljeno imeti več žena, je ženskam dovoljeno imeti spolne odnose le z enim moškim.

V Koranu (4:4) je zapisan en sam *ajet* (verz) o poliginiji in ta pravi: “Če vas je strah, da ne boste pravični do osirotelih deklet, se poročite, a le s tistimi, ki so vam dovoljene – z dvema, tremi ali štirimi. Če pa se bojite, da ne boste mogli biti vsem enako naklonjeni, se poročite le z eno ali pa s tistimi, ki jih imate v lasti. Tako se boste najlažje obvarovali nepravčnosti.”

Razlage, zakaj je bilo moškim dovoljeno imeti več žena in poleg tega še ljubice, so različne: nekateri zagovarjajo tezo, da je bil takšen ukrep potreben zaradi zaščite žensk, drugi pa na takšno vzpostavitev družbenega reda gledajo kot na izraz miselnosti, da je ženska moralno in mentalno vredna manj od moškega in je zato treba njeno spolnost strožje nadzorovati. Toda islamski razlagalci tega besedila se večinoma strinjajo, da islam ni postavil določila o štirih ženah kot normo in da s tem ni razširil pravic, temveč jih je omejil. Ideal je monogamija, poliginija je le dopustna.

Ker je *sura* (poglavje), v kateri se dovoljuje poliginija, bila razodeta po bitki na Uhudu, v kateri je umrlo okoli 10 odstotkov muslimanskih vojakov, in ker se je pojavil problem vdov in sirot, naj bi bil eden izmed namenov tega *ajeta* zaščita sirot in vdov, ki jih je za seboj pustila bitka. Vprašamo se lahko, kako to, da je v trenutku, ko je bilo “treba” zaščititi vdove in sirote, bila poliginija “omejena”. Zato je verjetneje, da je k dopuščenosti poliginije prispeval predvsem drug razlog, ki ga omenjajo razlagalci, in to je praktična narava islama. Po njihovem mnenju se moški zaradi številnih razlogov lahko znajde v situaciji, da bi bil nezvest, zato je bolje, da se poroči.

Modernisti, napredna struja muslimanov, pa zagovarjajo monogamijo. V zagovarjanju monogamije se sklicujejo na odstavek iz Korana (4:129), v katerem piše, da enakopravno ravnanje z vsemi ženami ni možno: “Ne morete popolnoma enako ravnati z vsako od svojih žena.” Modernisti, ki se sklicujejo na ta *ajet*, upoštevajo naslednjo logiko: poliginija je dovoljena, če bo mož enakopravno in pravično ravnal z vsemi ženami, z vsemi ženami pa ni možno enakopravno in pravično ravnati, iz česar sledi, da poliginija ni dovoljena.²⁵

²⁵ Fatima Mernisi meni, da se v islamskih deželah zakon o poliginiji ohranja predvsem zato, da moški tako pokažejo postranskost žensk in nepomembnost njihovih potreb. Če bi ukinili pravico do poliginije, bi potrdili vpliv žensk na ustvarjanje zakonov, tega pa po njenem mnenju moški zlepa ne bodo dovolili (Mernisi, 2003, 46).

Kot vemo, se je v nasprotju s konceptom poliginije v krščanstvu uveljavila absolutna monogamija. Monogamija je bila v zahodni kulturi institucionalizirana zato, da bi zaščitili ženske in lažje določali očetovstvo otrok,²⁶ posledično pa je to pomenilo tudi lažje določanje dedičev. Temelj za razumevanje zakonske zveze kot zveze ene ženske in enega moškega pa je odlomek iz poročila o stvarjenju človeka, kjer beremo, da bosta žena in mož eno meso (prim. 1 Mz 2,24). Poznejši razlagalci in apologeti tega ideala so menili, da krščanstvo s tem izraža skrb za ženske in otroke. Tako je npr. T. Akvinski zagovarjal monogamijo, ker naj bi ta omogočala zaščito in podporo, ki jo očetje dolgujejo v zakonski zvezi rojenim otrokom in ženskam, katerih lepota in rodnost sta minili.²⁷

Krščanstvo je k vzpostavitvi ideala monogamije močno pripomoglo tudi z dogmo o nerazvezljivosti zakonske zveze. Nerazvezljivost je pomenila napredek glede na predkrščanske čase, ko je ženska bila razumljena kot lastnina moškega in ko je nezvestoba (v grško-rimski družbi) bila opredeljena glede na zakonski status žene.²⁸ Poleg tega, da se je povečala ekonomska varnost žensk, je pomembno tudi dejstvo, da je bila z nerazvezljivostjo zakonske zveze prekinjena tudi judovska praksa odslovitve žene. Slednja je, kot beremo v Stari zavezi,²⁹ bila nekaj povsem običajnega. Ker je Kristus učil, da je ločitev od žene razen v primeru nečistovanja greh,³⁰ je v rimskokatoliški cerkvi obveljalo, da je zakonska zveza nerazvezljiva.³¹

²⁶ Cahill, 1996, 90.

²⁷ Navaja Cahill, 1996, 90.

²⁸ Zaradi omenjenih dejstev so se poročene ženske včasih registrirale kot prostitutke, zato da jih ne bi mogli obravnavati kot moževo lastnino in jih uradno obsoditi nezvestobe (Schmidt, 2004, 82).

²⁹ 5 Mz 24,1–4.

³⁰ "Jezus se tu postavlja na klasično stališče Šamájeve šole, vendar lahko njegove besede razlagamo na različne načine. Nečistovanje lahko pomeni 'karkoli sramotnega na področju spolnosti' (prim. 5 Mz 24,1), zlasti prešuštvo, ženino nezvestobo. V tem smislu Jezusove besede razumejo vzhodno krščanstvo in številne protestantske cerkve. Lahko pa nečistovanje razumemo kot nezakonito zakonsko zvezo (prim. 3 Mz 18,6–18), takšna razlaga prevladuje med katoliškimi eksegeti." V opombi k Mt 5,32 v: *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, 1996, 54.

³¹ Zakonska zveza sklenjena v rimskokatoliški cerkvi je nerazvezljiva. Izjema so le zakonske zveze, ki jim po njihovi naravi manjka lastnost "absolutne nerazveznosti", ker niso sklenjene med dvema krščanima osebama. V teh primerih se lahko zakonca pod določenimi pogoji razvežeta in tedaj govorimo o pavlinskem in o petrinskem privilegiju.

Od 12. stoletja je bila zakonska zveza razumljena kot neizbrisno znamenje (zakrament) in to je kasneje potrdil tudi tridentinski koncil v 16. stoletju.³²

Tudi zato, ker v islamu ne poznajo zakramentov, je zakonska zveza predvsem pogodba, ki jo zakonca lahko razdreta. V Koranu je zapisano, da mož lahko dvakrat zapusti ženo. Potem naj jo zadrži ali pa se dostojno razveže od nje.³³ Čeprav na prvi pogled ni očitno, je to določilo pomenilo napredek v primerjavi z obstoječimi praksami, ko so moški odslavljali žene, ne da bi do njih čutili kakršno koli odgovornost in ne da bi bili kakor koli omejeni pri svojem početju, in si jih potem jemali nazaj kot svojo lastnino. Zato je Koran zapovedal, da sme mož le dvakrat zapustiti svojo ženo.

Ne le da je razveza dovoljena, celo več vrst razvez poznajo: dve osnovni obliki razveze glede na to, kateri izmed zakoncev je pobudnik razveze (ženska ali moški), se dodatno delita glede na postopek razveze. Možnost, da lahko ženska zahteva razvezo, je bila novost, ki je dala ženskam več pravic, kot so jih imele dotlej. Toda tudi tu ne moremo govoriti o enakopravnosti, saj se pravica ženske do razveze bistveno razlikuje od pravic, ki jih ima na tem področju moški. Moški namreč lahko žensko samovoljno odslovi. Ta praksa, znana pod imenom *talak* (beseda pomeni odslovitev), je enostranska izvensodna razveza, ki je lahko izrečena v preklicni ali v nepreklicni obliki, glede na to, ali si mož lahko premisli ali ne.

Dve preklicni obliki *talaka* se razlikujeta glede na to, kdaj mož ženi izreče *talak*. Eden izmed možnih načinov je ta, da mož izreče *talak* v obdobju, ko žena nima menstruacije. Mož lahko izreče samo en *talak*, in ko ga izreče, morajo preteči trije meseci oz. trije menstrualni ciklusi (obdobje čakanja oz. *idda'*)³⁴ brez spolnih odnosov z odslovljeno ženo.³⁵ Če mož po treh mesecih vztraja pri svoji odločitvi, je zakon končan. Drug način je, da mož izreče *talak* po vsaki menstruaciji. Po tretji menstruaciji, ko mož tretjič izreče *talak*, je par nepreklicno razvezan. Tudi v tem primeru velja obdobje *idda'* in prepoved spolnih odnosov.

³² S tem je bilo zavrnjeno protestantsko stališče, da je zakonska zveza zgolj pogodba in da kot takšna ni absolutno nerazvezljiva.

³³ Koran 2:229.

³⁴ Obdobje čakanja ali *idda'* je islamska novost. To je obdobje, v katerem mož žene ne sme spoditi od doma, temveč ji mora omogočiti bivanje in vzdrževanje. Obdobje čakanja naj bi zakoncema omogočilo, da se poskušata medsebojno spraviti in da razmisli o pravilnosti odločitve. Obenem pa se je v obdobju čakanja tudi izkazalo, ali je ženska noseča.

³⁵ Doi, 1984, 175.

Za tretjo, nepreklicno obliko *talaka* večina pravnikov meni, da je ta sicer veljaven, vendar je v nasprotju z duhom šeriatskega prava. Gre za obliko razveze, ko mož odslovi ženo s tremi zapored izrečenimi *talaki*, s čimer postane odslovitev dokončna in nepreklicna. Kljub neustreznosti in nedovoljenosti tovrstne razveze, ima ta pravno veljavne posledice.³⁶

Te tri oblike *talaka* so splošno znane in se izvajajo glede na kraj, običaje in okoliščine. Manj znana oblika razveze pa je *talak-i-tafvid*. Ta temelji na odlomku iz Korana,³⁷ ko je Mohamed svojim ženam dovolil ločitev in jim omogočil, da se razveže/-jo od njega. Iz tega *ajeta* sledi, da lahko mož ženi/-am da možnost, da se deleži/-jo njegove oblasti do razveze oz. odslovitve (*talaka*). Toda na žalost ženske s to možnostjo navadno niso ustrezno seznanjene in zato težko (uspešno) postavljajo pogoje, čeprav ima nevesta pravico, da v zakonsko pogodbo vnese pogoje, ki ji omogočajo podobno pravico do razveze, kot jo imajo moški, opozarja Azizah Y. Al-Hibri, poznavalka islamskega prava. Načeloma lahko žena v zakonski pogodbi postavi pogoje, vendar je vprašljivo, kako je s tem v praksi.³⁸ To ni vprašanje, ki bi si ga zastavljali zgolj "nevedni" zahodnjaki, tudi nekatere muslimanke dvomijo, da so dekleta vselej svobodna pri sklenitvi zakona. Tako se tudi Z. Mir-Hosseini sprašuje, ali so dekleta, ki sklenejo zakon pri trinajstih letih, in to brez finančnega zaledja, o katerem od njihovega rojstva do vstopa v zakonsko zvezo odločajo drugi, zares svobodna pri svoji izbiri in delovanju in ali lahko dekleta, ki sklepa zakon pri trinajstih, v resnici postavljajo pogoje.³⁹ Dvom se poraja tudi ob dejstvu, da pri poročnem obredu žensko v (prvi) zakon odda njen zastop-

³⁶ Do kakšnih absurdov lahko to pripelje, vidimo v primeru, o katerem je poročal "The Tribune": neka ženska v Delhiju je bila "digitalno" razvezana: mož ji je namreč po mobilnemu poslal sporočilo, v katerem je pisalo: "*Talak, talak, talak*". V tem primeru gre torej za trojni *talak*, po katerem sprava ni več možna in sta zakonca samodejno razvezana. Pravijo, da tudi v Združenih arabskih emiratih in Maleziji že poznajo takšne primere. Ker šeriatsko pravo šteje tehnologijo za medij komunikacije, je pričakovati, da bo takšna odslovitev veljavna (kljub nedopuščenosti in nezaželenosti trojnega *talaka*). Pogoja za veljavnost takega dejanja sta pristnost sporočila in dve priči. (Kiran, SMS: *Short-cut to marital separation*, URL = "<http://www.tribuneindia.com/2003/20030615/herworld.htm#1>", 18. 8. 2005.)

³⁷ "O glasnik vere, reci svojim ženam: 'Če vas privlači življenje na tem svetu in njegov blišč, se odločite! Dal vam bom dostojno odpravnino in se prijazno poslovil od vas'" (Koran 33:28).

³⁸ Al-Hibri, 2000, 70.

³⁹ Mir-Hosseini, 1999, 103.

nik (*vali*) ne glede na njeno starost. Ženska, ki je že bila poročena, mora pred poroko podati svoje mnenje, sicer poroka ni veljavna. Tudi če je dekle devica, je za sklenitev zakonske zveze potrebna njena privolitev, vendar se domneva, da devica svojo privolitev izrazi z molkom, medtem ko ženska, ki ni devica, privoljenje izrazi ustno. Kljub temu privolitev ne pomeni, da se lahko ženska poroči s komer koli, njen zakon mora odobriti *vali*, ki je odgovoren za sklenitev zakonske zveze – brez njega sklenitev zakonske zveze ni veljavna.⁴⁰

Če je pobudnica razveze ženska, gre za razvezo, znano pod imenom *khul'*. Po Buharijevem *hadisu* naj bi neka ženska prišla k Mohamedu in ga zaprosila, naj ji da dovoljenje za razvezo od svojega moža. Razlog, ki ga je navedla, je bil, da moža ne ljubi več. Mohamed ji je razvezo dovolil pod pogojem, da v zameno za razvezo možu vrne poročne darove (*mahr*).⁴¹ Toda v praksi je ženski veliko težje pridobiti razvezo, kot bi se lahko zdelo iz omenjenega *ajeta*. Uveljavilo se je namreč prepričanje, da je *khul'* nekakšna oblika sporazumne razveze, čeprav razlagalci menijo, da je iz Korana in iz *hadisov* razvidno, da žena lahko pridobi razvezo, tudi če se mož z njeno željo ne strinja.⁴²

Poleg naštetih oblik razvez se ženske v primeru, da ne gre drugače, lahko obrnejo tudi na sodišče in prosijo za razvezo zakonske zveze. Čeprav lahko žena že v poročni pogodbi postavi pogoje, pod katerimi bo upravičena do sodne razveze, se na sodnika lahko obrne, četudi to ni bilo storjeno, le da je potem odvisna od sodnikove presoje o utemeljenosti njene vloge.

V opombi v Koranu je navedeno, da so predpisi o razvezi zakona, ki jih je uvedel islam, veliko bolj svobodomiselnih od judovskih in krščanskih. Islam je ženski dal pravico, da se loči od moža, medtem ko v krščanstvu ženska te možnosti nima, pravijo razlagalci.⁴³ To je sicer res, vendar imajo v krščanstvu ženske in moški glede razveze povsem enake pravice: krščanski zakon je enako nerazvezljiv tako za ženo kot za moža.

Kljub navedenemu je obema verstvomoma treba priznati prispevek k izboljšavi položaja žensk. Krščanstvo je k temu prispevalo z vzpostavitvijo monogamije in

⁴⁰ El-Munziri, 2004, 653.

⁴¹ Novost, da je *mahr* izključno ženina last, je pomenila bistven napredek za ženske, saj jim je to zaradi razvezljivosti zakonske zveze in siceršnje vezanosti žene na moža ekonomsko omogočalo vsaj minimalno ekonomsko varnost v primeru odslovitve ali moževe smrti.

⁴² Roald, 2002, 218–221.

⁴³ V opombi 152 h Koranu 2,227, v: *Kur'an*, 1984, 53.

nerazvezljivosti zakonske zveze, vzpostavitev samostanov in spodbujanjem k svobodni privolitvi v zakon,⁴⁴ islam pa s prepovedjo detomorov ženskih otrok, ki so bili nekaj običajnega v predislamski Arabiji,⁴⁵ s tem, da je bilo prekinjeno razumevanje ženske kot lastnine, kar je pomenilo da je po novem ženska lahko dedovala,⁴⁶ da je lahko prejela poročne darove (*mahr*), da se ženska ni mogla več podedovati (prej so kot vso drugo lastnino pokojnega dediči podedovali tudi vdovo pokojnega), poliginija je bila omejena, postavljena pa so bila tudi pravila glede odslovitve in razveze.

Če se zdaj vrnemo k vprašanju ideala, ki smo ga omenili na začetku, vidimo, da sta se tako krščanstvo kot islam trudila vzpostaviti pravičnejše strukture. Toda kaj se je zgodilo in zakaj so bile kljub temu ženske v odnosu do moških v podrejenem položaju?

Eden izmed razlogov je, da so se oblikovale ženskam nenaklonjene interpretacije nekaterih verskih tekstov ali obstoječih praks. Interpreti so enostavno preslišali etični glas vere (krščanstva ali islama), zaradi česar je prišlo do ohranjanja starih vzorcev (Aristotelovega dualizma in mizoginije, kot smo videli na primeru krščanstva, ali podleganje običajem, kot smo videli na primeru poliginije v islamu).

Drugi razlog je, da so bile ženske zaradi ženskam nenaklonjenim interpretacijam opredeljene kot spolna in s tem moškim nevarna bitja. Ustvarjenost iz rebra moškega je pomenila inferiornost žensk in manjvrednost v primerjavi z moškimi, pripoved o izvirnem grehu pa je prispevala k temu, da so vse ženske postale Eve in grešnice.

Tretji razlog je, da je pri obeh verstvih kmalu po njunem nastanku prišlo do povezave verskih in političnih avtoritet in njihovih interesov. Tako je bil za

⁴⁴ Krščanstvo si je prizadevalo, da bi imela zakonca popolnoma svobodno voljo pri izbiri partnerja (tako bi se kristjani poročali med seboj in njihovi potomci bi bili kristjani). Kljub temu so se zakonske zveze tudi pozneje še vedno sklepale s posredovanjem staršev (Küing, 2001, 65). Čeprav morda ni šlo za (neposredno) prisilo in je bila formalnopravno zakonska zveza veljavna, je vpliv staršev vendarle nezamemarljiv, ko govorimo o vlogi žensk v družini in o njihovi pravici do samoodločanja.

⁴⁵ Detomorom sta v predislamski Arabiji botrovala predvsem dva dejavnika: strah pred revščino in strah pred sramoto, ko je obstajala nevarnost, da hčer ugrabi sovražno pleme.

⁴⁶ Čeprav Koran določa, da hči deduje polovičen delež od sina, ki je v enakem razmerju do umrlega, pravijo, da je to bil velik napredek za tedanjo družbo. Razlog za to, da dobi ženska manjši delež dediščine, je po prepričanju razlagalcev ta, da mora mož ženi izplačati *mahr* in jo vzdrževati (Handžić, 1999, 150).

krščanstvo eden ključnih momentov povezuje cerkve s Konstantinovo oblastjo in z vzpostavitvijo krščanstva kot državne religije v 4. stoletju, v islamu pa se je podobna stvar zgodila, ko so na oblast prišli Abasidi. Takrat se je med ženami in mošmi ponovno uveljavil odnos lastništva, ki je spominjal na razmerje sužnjev in gospodarjev. Kupovanje in prodajanje žensk za moško spolno rabo je bilo splošno znano in docela sprejemljivo. V nasprotju s Koranom in začetki islama, ko je že kazalo, da bo pojmovanje ženske kot lastnine preseženo, se je na žalost žensk ta pogled spet uveljavil.⁴⁷

Četrty in najbrž najpomembnejši razlog pa je, da so bile ženske kmalu po nastanku obeh verstev izključene iz procesov odločanja. Čeprav so ženske ob nastanku krščanstva imele pomembno vlogo, ker je ravno ženska bila prva priča Kristusovega vstajenja,⁴⁸ ker so ženske bile prisotne tudi v Kristusovem javnem delovanju,⁴⁹ ker so s krstom postale moškimi enakopraven del cerkvenega občestva in ker so ženske v prvi cerkvi bile celo diakonise,⁵⁰ so bile postopoma vse bolj izločevane iz cerkvenih struktur.

Podobno se je zgodilo tudi z muslimankami. Čeprav so v prvih stoletjih še imele nekaj besede in vpliva, kar je posebno vidno v primeru Ajše, Mohamedove vdove, ki je posredovala številne *hadise* in na katero so se s svojimi vprašanji in dvomi obračali številni izvedenci, je sčasoma njihov vpliv vse bolj slabel. Predvsem s prihodom Abasidov na oblast se je stanje žensk začelo vse bolj slabšati. Poleg tega pa je prišlo do ukinitve *idžtihada*,⁵¹ prakse razlaganja Korana in hadi-

⁴⁷ Ahmed, 1992, 84–88.

⁴⁸ To je zanimivo predvsem, če vemo, da po judovskih zakonih ženska ni mogla biti verodostojna priča kakega dogodka (in kot takšna ni mogla pričevati na sodišču).

⁴⁹ “Potem je hodil od mesta do mesta in od vasi do vasi, oznanjal in razglašal evangelij o Božjem kraljestvu. Z njim so bili dvanajsteri in nekaj žená, ki jih je ozdravil zlih duhov in bolezní: Marija, imenovana Magdalena, iz katere je odšlo sedem demonov, Ivana, žena Herodovega oskrbnika Husa, Suzana in veliko drugih, ki so jim stregle iz svojega premoženja” (Lk 8,1–3).

⁵⁰ To je izrecno zapisano tudi v pismu Rimljanom: “Priporočam vam našo sestro Fojbo, ki je diakonisa v Cerkvi v Kenhrejah” (Rim 16,1). Kot ugotavljajo poznavalci, ženske po vsej verjetnosti niso zgolj stregle pri mizi, ampak so v okviru služenja skrbele za uboge in bolne ter sodelovale pri krstnem obredu, kakor je zapisano v opombi k omenjenemu odlomku.

⁵¹ Ko pravni izvedenci soglašajo (to soglasje se imenuje *idžma*) z neko razlago (*idžtihadom*), ta postane zakon. *Idžma* pa je v nekaterih primerih tudi soglasje anonimne skupnosti.

sov. Zaradi različnih razlag in zato, da bi obvarovali nauk, so suniti⁵² v 11. in 12. stoletju⁵³ *idžtihad* zamrznili in tako ukinili možnost novih razlag. Dejstvo, da so sveta besedila razlagali pretežno moški, da je bil *idžtihad* "zamrznjen" in da je bila s tem ukinjena tudi možnost novih razlag, je zelo pomembno za položaj žensk v islamski družbi, saj je s tem ukinjena tudi možnost problematiziranja in razpravljanja o vprašanih, ki so se sčasoma izkazala za sporna.

Zato nekateri aktivisti, med njimi Irshad Manji,⁵⁴ zagovarjajo vrnitev k *idžtihadu* in pozivajo muslimane, naj se bolj naslanjajo na razum in naj bodo manj togi pri izvajanju svoje vere. Irshad Manji pravi, da je treba izvesti *projekt idžtihad*, ki bo vključeval:

- (a) izobraževanje žensk in ustvarjanje razmer za žensko podjetništvo (s tem bi ženske pridobile večjo neodvisnost, svobodo in samozavest, korist od ženskega podjetništva pa bi imeli tudi moški, saj bi to gotovo spodbudilo tuje vlagatelje, da namenijo več sredstev tudi drugim gospodarskim panogam);
- (b) popularizacijo islamskih tem; po njenem mnenju bi bilo treba popularizirati razprave o vlogi žensk v islamu, tako da bi ljudje postopoma spoznali konzervativno naravo islamskega prava (*šerijata*). Kot zgled I. Manji omenja Mohamedovo prvo ženo Hatidžo, ki je bila njegova skrbnica, samostojna poslovna ženska (za to ni potrebovala moškega dovoljenja) in pobudnica njune zakonske zveze. Na tem primeru se kažejo celo trije vidiki, ki v šeriat-skem pravu niso vedno najočitnejši: da je žena lahko moževa skrbnica, da ji je dovoljeno brez moškega dovoljenja delati izven doma in upravljati lastno imetje ter da tudi žena lahko zasnubi moža. S popularizacijo islama bi postalo očitno, da so se v šeriat-skem pravu ohranili vzorci vedenja, ki jih Mohamed pravzaprav ni izvajal ali dopuščal.

⁵² Pri šiitih se potreba po zamrznitvi *idžtihad*a ni pojavila tudi zaradi bolj avtoritativnega vodstva, ki se je med drugim kazalo v tem, da razen tistih na vodilnih položajih drugi niso smeli razlagati Korana in sune, medtem ko je bilo pri sunitih število razlagalcev vse večje in vse manj obvladljivo. Zanimivo pa je, da je tudi pri nekaterih sunitih *idžtihad* še vedno dovoljen – tako je v Savdski Arabiji, kjer je večina muslimanskega prebivalstva *vahabitov* (*vahabiti* spadajo pod *hanbali mazahib*).

⁵³ Natančnega časa ni mogoče določiti, ker je bila odločitev o prekinitvi *idžtihad*a bolj konsenzualne kot formalne narave in tako ni potrjena z dokumentom, na katerega bi se lahko sklicevali.

⁵⁴ Manji, 2005, 177–207.

Ob vsem tem pa Irshad Manji meni, da je treba upoštevati islam. Pravi, da moramo biti praktični. Če želimo, da se muslimanke postavijo vsaj za nekatere izmed svojih pravic, ne smemo dovoliti, da bi bila cena za to odtujenost in nasprotovanje njihovim temeljnim prepričanjem. Mlade muslimanke od demokracije pričakujejo svobodo izražanja vere in ne odrekanje lastnim prepričanjem. Sekularizem za vsako ceno in zatiranje islama v imenu napredka zanje ni nič drugega kot tiranija. Ob tem pa v imenu multikulturalnosti ne moremo tolerirati dejanj, ki kršijo dostojanstvo žensk in njihove pravice. Dopusčanje nasilja v imenu multikulturalnosti je nesprejemljivo. Po njenem mnenju moramo zato, da bi zavarovali različnost, biti manj tolerantni do fundamentalistov.⁵⁵ Amin Maalouf pravi: "Tradicija si zasluži spoštovanje, le če je sama spoštljiva – dokler sama spoštuje temeljne pravice moških in žensk."⁵⁶ Tako muslimani kot nemuslimani bi morali določiti, kje je meja, onkraj katere si nobeno dejanje ne zasluži tolerance.

Z uveljavitvijo žensk kot avtonomnih subjektov se ženskam ne jemlje pravica živeti tako, kot jim narekuje njihovo versko prepričanje, ta (samo)zavest jih le motivira pri odločanju o sebi. Daje jim možnost, da se uveljavijo, kot same želijo, čutijo, verujejo. Navsezadnje pa uveljavitev žensk v družbi, kulturi, politiki in tudi v verstvih ne bo v ničemer prikrajšala moških, ki bodo s tem le pridobili, saj bodo samozavestne in samostojne ženske z moškimi vstopale v partnerske in ne rivalske, antagonistične odnose.

SKLEP

Ideali, ki so bili vzpostavljeni ob pojavu krščanstva in islama, so pogosto bili (zmotno) razumljeni kot občeveljavni in vzpostavljeni enkrat za vselej. Danes pa je naša naloga spremeniti naše gledanje na ideale. Da ideali ne bi predstavljali oblike nasilja, bi nanje morali začeti gledati kot na nekaj spremenljivega, pretočnega. Videli smo, da ideal v trenutku, ko ga začnemo razumeti kot občeveljavnega, vnaprej določenega in nespremenljivega, začenja postajati nasilen. Ne glede na to, da so bile nekatere prakse ob nastanku verstev napredne, se danes kažejo v drugačni luči, predvsem pa so potrebne preнове. In če sprejmemo, da sta Jezus in Mohamed prenavljala obstoječe prakse, da bi te bolj ustrezale "idealnim" odnosom med ljudmi, potem mora biti naša naloga danes enaka, vendar ne

⁵⁵ Manji, 2005, 221–222.

⁵⁶ Navaja Manji, 2005, 222.

v smislu posnemanja njunih dejanj, temveč v posnemanju njunih prizadevanj, da bi izboljšala krivične strukture in dejavno razreševala konkretne situacije. Gre za to, da se morajo strukture, da ne bi bile nasilne, vedno znova prenavljati v skladu s potrebami ljudi, žensk in moških. Pri opozarjanju na nepravilnosti v odnosih med močnejšimi in šibkejšimi ne gre za določanje konkretnih nalog in vsiljevanje sprememb, marveč za opozarjanje na možnost izbire. Imeti možnost izbire in zavest o tem, da je izbira možna, ne pomeni nujno spremembe obstoječega stanja. Še več, če se ljudje svobodno odločijo za ohranjanje obstoječega stanja, čeprav imajo možnost izbire, mu to daje še večjo verodostojnost in trdnost. Če pa zaradi možnosti izbire pride do spreminjanja ali opustitve nekaterih praks, je dobro, da se spremenijo.

BIBLIOGRAFIJA

- Ahmed, L. (1992): *Women and gender in Islam. Historical roots of the modern debate*, New Haven & London, Yale University Press.
- Al-Haq Kugle, S. S. (2003): "Sexuality, diversity, and ethics in the agenda of progressive Muslims", v: Safi, O., ur., *Progressive Muslims: on Justice, Gender and Pluralism*, Oxford, Oneworld Publications, 190–234.
- Al-Hibri, A. Y. (2000): "An Introduction to Muslim Women's Rights", v: Webb, G., ur., *Windows of Faith. Muslim Women Scholar-Activists in North America*, New York, Syracuse University Press, 51–71.
- Ayubi, N. (1994): *Political Islam. Religion and Politics in the Arab World*, London and New York, Routledge.
- Beattie, T. (2003): *Woman*, London & New York, Continuum.
- Cahill, L. S. (1996): *Sex, Gender & Christian Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Cholij, R.: *Priestly celibacy in patristics and in the history of the Church*, URL = "http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccclergy/documents/rc_con_ccclergy_doc_01011993_chisto_en.html" (19. 12. 2005).
- Doi, 'A. R. I. (1984): *Shari'ah. The Islamic Law*, London, Ta Ha Publishers.
- El Fadl, K. A. (2003): *Speaking in God's Name. Islamic Law, Authority and Women*, Glasgow, Oneworld Oxford.
- El Fadl, K. A. (2002): "The Place of Tolerance in Islam", v: Cohen, J., Lague, I., ur., *The Place of Tolerance in Islam*, Boston, Bacon Press, 3–25.

- El-Munziri, Z. A.-I-A., ur. (2004): *Muslimova Zbirka hadisa (izbor)*, 1. in 2. knjiga, Zenica, Kuća Mudrosti.
- Handžić, M. (1999): *Islamske teme*, Sarajevo, Ogledalo.
- Janez Pavel II. (1996): *Pismo ženskam*, Ljubljana, Družina.
- Janez Pavel II. (1996): *Poročilo Svetega sedeža za IV. konferenco o ženskah*, Ljubljana, Družina.
- Jogan, M. (1986): *Ženska, Cerkev in družina*, Ljubljana, Delavska enotnost.
- Kandiyoti, D. (1991): "Islam and Patriarchy: A Comparative Perspective", v: Keddie, N. R., Baron, B., ur., *Women in Middle Eastern History. Shifting Boundaries in Sex and Gender*, New Haven & London, Yale University Press, 23–42.
- Kiran, J.: *SMS: Short-cut to marital separation*, URL = "<http://www.tribuneindia.com/2003/20030615/herworld.htm#1>" (18. 8. 2005).
- Küng, H. (2001): *Women in Christianity*, London & New York, Continuum.
- Küng, H. (2004): *Katoliška cerkev: kratka zgodovina*, Ljubljana, Založba Sophia.
- Kur'an* (1984): Zagreb, Stvarnost.
- Manji, I. (2005): *The Trouble with Islam Today. A Wake-up Call for honesty and change*, Edinburgh & London, Mainstream Publishing.
- Memić, J., ur. (1984): *Izbor Poslanikovih hadisa*, Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.
- Mernisi, F. (2003): *Snovi o zabranjenom voću. Priče o djetinstvu u haremu*, Beograd, Laguna.
- Mir-Hosseini, Z. (1999): *Islam and Gender: The Religious Debate in Contemporary Iran*, New Jersey, Princeton University Press.
- Pernoud, R. (2003): *Nehajmo že s tem srednjim vekom*, Ljubljana, Družina.
- Roald, A. S. (2002): *Women in Islam. The Western Experience*, London & New York, Routledge.
- Schmidt, A. J. (2004): *How Christianity Changed the World*, Michigan, Zondervan.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, Slovenski standardni prevod (1996): Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije.
- Wadud, A. (1999): *Qur'an and Woman. Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*, New York, Oxford University Press.